

תורה⁽³⁶⁷⁾],

ולאחר מכן, על פי הדין, היו צריכים לבוא שני אלפים ימות המשיח, שיבוא המשיח, ותכלה מלכות הרשעה, ויבטל שעבוד מישראל.

צ-ב

ובעונותינו שרבו, לא בא משיח בסוף ארבעת אלפים שנה, וכבר יצאו מהם מה שיצאו [עברו מאותן שני אלפים אחרונים כמה וכמה שנים], ועדיין לא בא משיח.

אמר ליה אליהו לרב יהודה אחזה דרב סלא הסידא: אין העולם מתקיים פחות משמונים וחמשה יובלות [כל יובל הוא חמישים שנה. ואם כן, היינו ארבעת אלפים מאתים וחמישים שנה]. וביובל האחרון — בן דוד בא.

אמר ליה רב יהודה לאליהו: בתחילתו של יובל, בתחילת חמישים שנה, יבוא בן דוד, או בסופו של יובל?

אמר ליה אליהו: איני יודע.

עוד שאל רב יהודה את אליהו: האם יהא היובל כלה עד שיבוא המשיח, שיבוא המשיח רק אחריו, או שאינו כלה, שיבוא המשיח בתוך היובל?⁽³⁶⁸⁾

אמר ליה: איני יודע.

רב אשי אמר: הכי אמר ליה אליהו לרב יהודה: עד הכא, עד אותו יובל אחרון — לא תיסתכי ליה [אל תחכה לו, כי ודאי לא יבוא קודם לכן]. מכאן ואילך — איסתכי ליה [חכה לו] עד שיבוא.

שלה ליה רב הנן בר תחליפא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד, ובידו מגילה אחת כתובה אשורית [הוא הכתב שלנו, ונקרא "אשורית" על שם שבא מארץ אשור] ולשון קדש⁽³⁶⁹⁾.

אמרתי לו: מגילה זו מניין לך?

אמר לי: לחיילות של רומי נשכרתי, ובין גינזי רומי מצאתיה, וכתוב בה כך:

אמרינן "וביובל האחרון בן דוד בא", משמע שיבוא בתוכו!

וכתב לפרש, דהכי קמבעיא ליה. אם תמצי לומר שבסופו של יובל בא, האם הכוונה שאז הוא בא, ולא יתעכב יותר, או שאז מתחיל זמנו, ומאותו זמן חכה לו.

אמנם ביד רמה גרס: "אמר לו, בתחילת היובל או בסופו, אמר לו בסופו וכו'". ולפי זה אתי שפיר.

369. לכן נקט שכתובה אשורית ובלשון הקדש, שמשום כך מוכח שלא הרומיים כתובה, אלא הביאוה מגלות ירושלים. יד רמה.

367. אמנם במהרש"א כתב, שהוא דחוק לומר ככהאי גוונא "אידי".

וכתב לפרש הדברים כפשוטן, שאחר שגלו ישראל גלות גמורה אין בהם תורה, כדכתיב "מלכה ושריה בגוים אין תורה". ומכל מקום קע"ב שנים אחר חורבן בית שני מקרי עדיין שנות תורה, כי אז היה דור התנאים, ועדיין לא נדלדלו הישיבות. עד אחר שמת רבי, וגבר הגלות, ורבו הצרות, וכלו ימי תורה.

ומשם ואילך, מתוך הגלות והצרות, כל אותו הזמן ראוי לביאת המשיח, ומקרי ימי חבלי משיח. ועיי' ביעב"ץ.

368. כך פירש רש"י. והקשה המהרש"א, הא

לא כרבותינו [אל תצפו לקץ שהיו רבותינו דורשין], שהיו דורשין "עד עדן עדנין ופלג עדן". והיינו, "עידן" — כזמן הגלות של אבותינו במצרים, ארבע מאות שנה. "עדנין", היינו פעמיים אותו עידן, שמונה מאות שנה, ועוד "פלג עידן", שהוא מאתיים שנה, סך הכל — אלף וארבע מאות שנה.

ולא כרבי שמלאי, שהיה דורש "האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי", כלומר, השקה הקדוש ברוך הוא את ישראל בגלות מצרים וגלות בבל — שלישי מגלות אדום, שהיא גלות זו האחרונה. והיינו, כי קץ גלות זו יהיה בסוף שלש פעמים ארבע מאות שנים [כגלות מצרים], ושלוש פעמים שבעים שנה [כנגד גלות בבל], דהיינו לסוף אלף וארבע מאות ועשר שנים.

ולא כרבי עקיבא שהיה דורש פסוק זה, שנאמר בנבואת חגי: "עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ". שהיה חגי מתנבא שיצאו ישראל מגלות בבל, ויבנה בית המקדש. והיינו "עוד אחת מעט היא", מעט כבוד אתן להם לישראל, "ואני מרעיש את השמים ואת הארץ, והבאתי כל

לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים⁽³⁷⁰⁾ ואחד שנה לבריאתו של עולם — העולם יתוב.

מהן מלחמות תנינים [דגים]⁽³⁷¹⁾,

מהן מלחמות גוג ומגוג,

והשאר — ימות המשיח. שיכלה השעבוד, ויבוא המשיח.

ואין הקדוש ברוך הוא מחדש את עולמו לברוא עולם חדש — אלא לאחר שבעת אלפים שנה.

רב אחא בריה דרבא אמר: לאחר חמשת אלפים שנה איתמר⁽³⁷²⁾.

תניא, רבי נתן אומר: מקרא זה שלהלן נוקב ויורד עד תהום [כשם שתהום אין לו קץ וסוף, כך אין אדם יכול לעמוד על סוף פסוק זה⁽³⁷³⁾]: "כי עוד הוון למרעד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר".

370. הגר"א גורס "ושלשים". עיי"ש.

קודם מלחמת גוג ומגוג וביאת המשיח.

371. כך כתב רש"י. ותמה המהרש"א, מאי קמ"ל ומאי נפקא מינה לנו בהא שילחמו הדגים זה עם זה?

372. דהיינו, שלא היה כתוב באותה מגילה "ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת, אלא חמשת אלפים ומאתים וכו'. תורת חיים.

ופירש שמדובר על מלחמות המלכויות, שנקראים תנינים. כמו שנאמר: "הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול וגו'".

373. כך כתב רש"י. והמהרש"א כתב לפרש עפ"י האי דאיתא בבראשית רבה: "על פני תהום" — זו מלכות אדום. שאין לה חקר כמו בתהום וכו'.

וכך גם תתפרש האגדה שבפרק הספינה [בבא בתרא עג ב]: "אתא תנינא בלעה, אתא פושקנצא ובלעא לתנינא וכו'", שיהיו מלחמות מלכויות

חמדת גוים לירושלים".

ורבי עקיבא היה דורש מקרא זה לענין ימות המשיח, וכך הוא דורש את המקרא: "עוד אחת מעט היא", מעט כבוד אתן להם לישראל, ואחר כך יבוא המשיח.

לא כן הוא, כפי שדרש רבי עקיבא, אלא מקרא זה מדבר על הזמן שלפני הבית. וכך הוא פירושו: "עוד אחת מעט היא", מעט כבוד אתן להם לישראל, ושוב לא אתן להם כבוד כל ימות הבית האחרון.

וכן היה, שהרי מלכות ראשון של מלכות חשמונאי נתקיימה **שבעים שנה**⁽³⁷⁴⁾, ומלכות שניה של הורדוס נמשכה **חמישים ושתיים שנה**, ומלכות **בן כוזיבא** נמשכה **שתי שנים ומחצה**, ומאז שוב לא היה להם מלך, ולא היה להם כבוד⁽³⁷⁵⁾.

מאי האי דכתיב: "ויפח לקין ולא יכזב"?

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: **תיפח עצמן**⁽³⁷⁶⁾ של מחשבי קיצין [העושים חשבונות מתי יבוא משיח]. לפי שהיו **אומרים: כיון שהגיע את הקץ שחישבנו, ולא בא משיח — שוב אינו בא**, והרי הם מייאשים את ישראל מלצפות למשיח.

אלא, לעולם חכה לו למשיח. **שנאמר: "אם יתמהמה — חכה לו"**.

שמא תאמר שאנו מחכים למשיח, והוא הקדוש ברוך הוא, אינו מחכה,

תלמוד לומר: **"ולכן יחכה ה' להננכם, ולכן ירום לרחמכם"**. מוכח, שאף הקדוש ברוך הוא עצמו מחכה ומתאוה שיבוא המשיח.

וכי מאחר שאנו מחכים, ואף הוא, הקדוש ברוך הוא, מחכה, מי מעכב על המשיח מלבוא?

מדת הדין מעכבת ואומרת לפני הקדוש

אספסיאנוס עד פולמוס של טיטוס — שתיים עשרה שנה, ומפולמוס של טיטוס עד מלכות בן כוזיבא — שבע עשרה שנים, ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה [בן כוזיבא מלך בביתר].

376. נקט "תפח עצמן", לפי שאיתא במדרש שיש עצם אחד באדם ונסכוו שמו, וממנו הוא חי לעתיד. ואם כן, אותם שכופרים בקץ ובתחית המתים, שאומרים שלא יבוא כבר משיח, ראוי הוא לכך שתפחנה עצמותיו, שהרי מי שכופר בתחית המתים לא יהיה לו חלק בתחית המתים. ואפשר שלכן נקט לשון זו גם על מי שלא נשא אשה עד עשרים שנה, שאומר הקדוש ברוך הוא תפח עצמותיו. משום שהוא מאחר את ביאת המשיח ותחית המתים, שהרי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, לכן נענש

374. ואף על גב דאמרינן בסדר עולם, דמלכות בית חשמונאי נמשכה מאה ושלש שנים, ומלכות הורדוס נמשכה מאה ושלש שנים, מכל מקום, עיקר כבודם ופארם, שלא שלטה בהם אומה — לא נתקיים כל כך,

375. כך פירש רש"י מפי רבו. עוד פירש לישנא אחרינא, שכך דרש רבי עקיבא: "עוד אחת מעט היא", מעט מלכות אתן להם לישראל לאחר חורבן, ולאחר אותה מלכות הנני מרעיש שמים וארץ — ויבא משיח. ואין דרשה זו כלום, שהרי ראינו כמה מלכויות לישראל לאחר החורבן, ואף על פי כן לא בא משיח, שהמלכות הראשונה שהיתה להם לישראל לאחר החורבן היתה שבעים שנה, הורדוס חמישים ושתיים, בן כוזיבא שתיים ומחצה. ומצינו בסדר עולם: מפולמוס של

ברוך הוא, שאין ישראל זכאין עדיין לכך (377).

ותמהינן: וכי מאחר שמדת הדין מעכבת, אנו למה מחכינן? הרי מדת הדין מעכבת, ולא יבוא עתה!?

ואמרינן: מה שאנו מחכים, היינו כדי לקבל שכר על זאת שאנו מחכים ומצפים לו. שנאמר: "אשרי כל חוכי לו".

אמר אביי: לא פחות עלמא מתלתין ושיתא (378) צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל דרא [בכל דור יש לפחות שלושים וששה צדיקים, שמקבלים פני שכינה] (379).

שנאמר: "אשרי כל חוכי לו". ו"חוכי לו" — היינו המצפים ומחכים לראות פני שכינה. והמילה "לו" בגימטריא — תלתין ושיתא הוו. והיינו, שיש בכל דור שלושים וששה צדיקים המצפים לו.

ותמהינן: איני? האם רק שלשים וששה צדיקים הם, שמקבלים פני שכינה?

והאמר רבא: דרא דקמי קודשא בריך הוא [שורת הצדיקים שלפני הקדוש ברוך הוא] תמני סרי אלפי פרסא הואי [שמונה עשר אלפי פרסה היא], שנאמר: "סביב שמונה עשר אלק"!

ואמרינן: לא קשיא. הא, מה שאמרנו שהם שלשים וששה, היינו אלו דמסתבלי באיסקלריא המאירה [בחוזק נגהו של הקדוש ברוך הוא].

ואילו הא דאמרינן שיותר הם, היינו אלו דמסתבלי באיסקלריא שאינה מאירה [בקלישות הנוגה שלצדדין מרחוק] (380).

ואכתי תמהינן: ומי נפישו רואי פני שכינה כולי האי, ששלשים וששה הם?

והאמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי

במידה זו. עיון יעקב.

377. כי מיום שחרב בית המקדש השיב הקדוש ברוך הוא ימינו לאחור, והשמאל שולטת. וידוע כי שמאל הוא מדת הדין. והיא מעכבת הגאולה עד שיחזרו ישראל בתשובה, ואז יחזיר הקדוש ברוך הוא ויריס ימינו. וזהו שנאמר לדניאל: "ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין". תורת חיים.

378. בכראשית רבה [פרשה לה] איתא: "כך אמר רשב"י: אין העולם יכול לעמוד בפחות משלשים צדיקים כאברהם אבינו וכו'". עיי"ש.

379. כך פירש ביד רמה, שמה שאמר אביי: לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי, היינו בכל

דור. ואם כן, בששת אלפי שנות העולם יש יותר מאלפיים צדיקים. ועל זה מקשה הגמרא: ומי נפישו וכו'. עיי"ש באורך. וכתב שפירושא מעליא הוא.

עוד הביא לפרש, שמדובר על ימות המשיח, שעתידי הקדוש ברוך הוא להשרות שכינתו בבית המקדש, ולהראות זיו כבודו לצדיקים. ו"אספקלריא המאירה" ושאינה מאירה, מדובר בבית המקדש. או שמדובר בעולם הבא, שצדיקים נהנין מזיו השכינה.

ועיי"ש שהביא שכתב ר"ש ז"ל שמדובר בירושלים של מעלה, ותמה על כך.

ובר"ח במס' סוכה פירש, שמדובר על גן עדן, מקום הנפשות.

380. כך פירש רש"י. וביד רמה כתב,

שמעון בן יוחי: ראיתי⁽³⁸¹⁾ בני עלייה⁽³⁸²⁾ — והן מועטין.

ומבארין: לא קשיא. הא, מה שאמרנו שהם שלשים וששה, היינו דעיילי בבר [שצריכים לבקש רשות] כשבאים להסתכל באספקלריא מאירה.

אם בני העלייה אלף הם — אני ובני מהם [אנו מאותם אלף בני עלייה⁽³⁸³⁾].

ואילו הא, מה שאמרנו שיתכן שהם רק שנים, היינו דעיילי בלא בר⁽³⁸⁵⁾ [שיכולים להכנס בלא רשות⁽³⁸⁶⁾].

אם מאה הם — אף אז אני ובני מהם.

אמר רב: כבר כלו כל הקיצין [עברו כל אותם זמנים שהיה צריך לבוא בהם המשיח], ומעתה אין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים⁽³⁸⁷⁾. שרק אם יחזרו כל

אם שנים הם — אזי אני ובני הם אותם שנים⁽³⁸⁴⁾.

הרי שיתכן שיש רק שנים שהם בני עליה!

הקדוש ברוך הוא, הרי הם שלשה עמודים. וכן כל דבר שבעולם שאומן עושה, כגון מטה ושלחן, כסא ומנורה, אין יכולין לעמוד בפחות משלש רגלים. ולכן נקטו חז"ל "על שלשה דברים העולם עומד וכו'", כי בפחות משלש — אינו עומד. תורת חיים.

"אספקלריא" היינו פרגוד המפסיק בין השכינה לכל הנמצאים. ויש פרגוד שזיו השכינה בוקע בו ומאיר, כמי שאין שם מחיצה. ויש פרגוד שאין זיו שכינה בוקע בו, כדי שלא יסתכל בו מי שאינו ראוי, אלא רואין את הכבוד אחרי הפרגוד כנר שנראה אחורי זכוכית. ונקרא "ספקלריא" לשון ספק ראייה. שנראית מאחורי הפרגוד, ואין הראיה ההיא ברורה וגלויה לעיניים.

385. והם החסידים הגדולים יחידי הסגולה, שנפשותיהן דבוקות בקב"ה בכל עת, תמיד נכנסין לפניו בלא רשות.

381. היינו שהודיעו הקב"ה ברוח הקדש, או בחלום, או על ידי מלאך. יד רמה.

והיה רשב"י בטוח שהוא ובנו מהם, כיון שהיו במערה כמה שנים, ולא שתו לבם לשום עסק, כי אם לעבודת אלקים. תורת חיים.

382. צדיקים שעתידין לישוב לעתיד למעלה לפני שכינה. יד רמה.

386. והר"ח [סוכה מה ב] כתב, "דעיילי בבר" היינו אותם העולים בגן עדן בבניהם [בר"ל לשון בן]. דהיינו, שיהא צדיק ובנו כמותו, כמו רבי שמעון ובנו, הם מועטים. וכן כתב ביד רמה, וכן הביא הערוך.

והביא בשם רב האי גאון, שיש כמה מעלות במתן שכר לצדיקים. כל מעלה ומעלה לפי מעשיה. ואמר רשב"י, שהמעלה העליונה, שהיא הנקראת "עליה", בניה מועטים.

387. דווקא משום כך, שכלו כל הקיצין, הדבר תלוי בתשובה. שאם יעשו תשובה — מיד יגאלו. מה שאין כן אם קבוע להם זמן לגאולה, לא תועיל תשובה להקדים זמנם. כפי שמצינו בדברי עמון ומואב לנבוכדנצר לעיל. עיון יעקב.

383. לא בא לומר שראוי הוא למעלה זו יותר משאר צדיקים ונביאים שהיו, אלא שכבר הבטיחו הקדוש ברוך הוא שיהא הוא ובנו מהם.

384. לא המשיך רשב"י ואמר: "ואם אחד הוא וכו'", כי בפחות משני צדיקים אין העולם מתקיים. ששני צדיקים יסודי עולם, בצירוף

ישראל בתשובה — יבוא המשיח.

ושמואל אמר: אף אם לא יעשו תשובה, בסופו של דבר יבוא המשיח, כי **דיו לאבל שיעמוד באבלו** [די בכך שהקדוש ברוך הוא השיב ימינו אחור כאבל]. ובודאי לא יעמוד באבלו כל הימים, אלא יהיה קץ לדבר⁽³⁸⁸⁾.

ואמרינן, שנדון זה, אם יגאלו ישראל דווקא בתשובה, או לא — **כתנאי** [מחלוקת תנאים] היא:

רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה⁽³⁸⁹⁾ — נגאלין, ואם לאו — אין נגאלין.

אמר ליה רבי יהושע: כי אפשר לומר שאם אין עושין תשובה — אין נגאלין לעולם?

אלא, אם אין ישראל חוזרין בתשובה מעצמן, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות, כפי שהעמיד עליהם את המן הרשע בימי מרדכי ואסתר כדי שיחזרו בתשובה, ואז ישראל עושין תשובה על כרחן, ומחזירין למוטב.

תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה — נגאלין, שנאמר: "שובו

בנים שובבים ארפא משובתיכם". משמע, רק אם תשובו — ארפא לכם, ואביא את הגאולה.

אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר: "הנב נמכרתם, ולא בכסף תגאלו!" וכך הוא פירוש הפסוק: "הנב נמכרתם" — מכרתם עצמכם בעבודה זרה, שהיא חנינם, אין לה כל ערך. "ולא בכסף תגאלו" — לא תגאלו דווקא בתשובה ומעשים טובים⁽³⁹⁰⁾. אלא, אף אם לא יעשו ישראל תשובה — יגאלו.

אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: והלא כבר נאמר: "שובו אלי — ואשובה אליכם". משמע, שרק על ידי תשובה יתקרב הקדוש ברוך הוא לישראל!

אמר ליה רבי יהושע: והלא כבר נאמר: "כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון". ולשון "בעלתי אתכם" משמע על כרחכם, "אחד מעיר ושנים ממשפחה" היינו שאברור את הצדיקים, "והבאתי אתכם ציון", אביא אותם לציון, ומשמע דהיינו אף בלא שיחזרו כל ישראל בתשובה!

אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר: "בשובה ונחת תושעו", משמע שרק על ידי

388. עוד פירש רש"י, ש"אבל" הם ישראל. והיינו, דיין לישראל צער הגלות, ולכן אף בלא תשובה נגאלין.

389. דהיינו, שעושין תשובה מרצון עצמם, אז נגאלין. והשיב לו רבי יהושע, שאין הדבר כן, אלא הקדוש ברוך הוא מעמיד להם מלך שגזירותיו קשות כהמן, ועל כרחם יחזרו בתשובה. מהרש"א.

390. לכאורה מלשון הפסוק משמע שאדרבה, לא בכסף תגאלו, אלא בתשובה ומעשים טובים! ובאמת כך פירשו רש"י והרד"ק על הפסוק.

אלא, כך הכוונה. לא בכסף ששקלתם למשכן, דהיינו, תשובה ומעשים טובים רצוניים שהיו להם במשכן על מעשה העגל, תגאלו. אלא בתשובה ומעשים טובים על ידי צרת המן. מהרש"א.

תשובה יושעון!

אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: והלא כבר נאמר: "כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו". משמע, שאף אותן הבזויין ומתועבין בעבירות יגאלו, ויראו מלכים וכו'!

צא-א

אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר: "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב". משמע, שרק על ידי תשובה יגאלו ישראל!

אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר: "ואשמע את האיש לבוש הכדים אשר ממעל למימי היאר, וירם ימינו ושמאלו אל השמים, וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי, וככלות נפץ יד עם קדש, תכלינה כל אלה וגו'". "למועד מועדים" משמע שיהא מועד וקץ לגלות. "וככלות נפץ יד וגו' תכלינה וגו'", היינו שכשתכלה תקומתם וחוזק ידיהם שהיתה נפוצה אילך ואילך בגבורה ותועלת לפשוט לכאן ולכאן, אזי יהיו שפלים למאד, ואז תכלינה כל הצרות, ויבוא המשיח.

ואז, כשאמר רבי יהושע את ההוכחה ממקרא זה, שתק רבי אליעזר, ולא השיב יותר.

ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה יותר מזה שנאמר במקרא זה: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגו'" [וסוף הפסוק: "כי קרבו לבוא". וכל

הפסוקים שלאחר מכן מדברים בענין הגאולה: "כי הגני אליכם ופניתי אליכם וגו', ונשבו הערים והחרבות תבנינה וגו'", ועוד]. אם כן, הרי יש לנו סימן מובהק לביאת הגאולה, שכאשר ארץ ישראל תתן פריה בעין יפה — תבוא הגאולה!

רבי אלעזר אומר: אף ממקרא זה דלהלך מתגלה לנו הקץ. שנאמר: "כי לפני הימים החם [לפני ימות המשיח] שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר". דהיינו, כשאדם לא ישתכר דבר, ואף על ידי עבודת האדמה, שנעשית על ידי בהמה, לא יוכל להשתכר, אזי תבוא הגאולה [כדאמרין לעיל, שאחד מסימני ימות המשיח הוא שתכלה פרוטה מן הכיס].

מאי האי דכתיב "ליוצא ולבא אין שלום מן הצר"?

רב אמר: אף תלמידי חכמים, שכתוב בהם שלום, דכתיב: "שלום רב לאהבי תורתך", והיינו "ליוצא ולבא", שעל פי דין היו צריכים החכמים לצאת ולבוא בשלום, מכל מקום, באותם ימים אף להם אין שלום מפני צר [מרוב הצרות⁽³⁹¹⁾].

ושמואל אמר: אין בן דוד בא — עד שיהיו כל השערים כולן שקולין. דהיינו, שיהיה מחיר היין זול כמחיר התבואה. כפי שהגמרא אמרה לעיל, שבשנה חמישית של אותה שמיטה שבן דוד בא בה, יהיה שובע גדול⁽³⁹²⁾.

391. עוד פירש רש"י, ש"מפני צר" היינו מפני יצר הרע.
392. עוד פירש רש"י להיפך, שיהיו השערים שקולין ליוקר. שכולם יהיו יקרים.
ובערוך גרס: "עד שיהו כל המדות שוות".

391. עוד פירש רש"י, ש"מפני צר" היינו מפני יצר הרע.